

- Фармаковский Б.В. Раскопки в Ольвии // ОАК за 1909 и 1910 гг. — 1913. — С. 1—105.
Фармаковский Б.В. Раскопки в Ольвии // ОАК за 1911—1914 гг. — С. 1—25.
Фармаковский Б.В. Раскопки в Ольвии // ОАК за 1912—1916 гг. — С. 1—35.
Hellmann M.-Chr. Caves et sous-sols dans l'habitat grec antique // BCH. — 1992. — 116.
Hoepfner W., Schwandner E.L. Haus und Stadt im Klassischen Griechenland. — München, 1986.
Robinson D.M., Graham J.W. The Hellenic House. Excavations at Olynthus. — Baltimore, 1938. — Т. 8.

Одержано 27.04.2006

С.Д. Крыжицкий

К ВОПРОСУ ОБ ОБЪЕМНО-ПЛАНИРОВОЧНЫХ ТИПАХ БЕЗОРДЕРНЫХ ЖИЛЫХ ДОМОВ ОЛЬВИИ ЭЛЛИНИСТИЧЕСКОГО ВРЕМЕНИ

В статье рассмотрены новые данные о жилых домах Ольвии эллинистического времени, которые позволяют выделить два наиболее распространенных планировочных типа безордерных домов типичной схемы малой и средней площади. В первом из них основной планировочный прием заключался в расположении внутреннего двора в юго-восточной или юго-западной части дома с Г-образным размещением относительно двора крытых помещений. Во втором типе крытые помещения располагались П-образно с трех сторон внутреннего двора, находившегося в восточной, южной или западной части дома. В объемно-пространственном отношении среди ольвийских домов выделены четыре типа: с одним наземным этажом; с наземным и подвальным этажами; с наземным и полуподвальным этажами (полуторазэтажные дома); с двумя наземными и одним подвальным (или подполом) этажами. Имеются основания также предполагать, что полуторазэтажные дома, состоявшие из полуподвального и одного наземного этажей, составляли самостоятельный объемно-пространственный тип ольвийского дома.

S.D. Kryzhytskyj

TO THE QUESTION OF VOLUMETRIC AND PLANNING TYPES OF UNORDERED HELLENISTIC DWELLINGS IN OLBIA

The article views the new data on Olbian dwellings of Hellenistic period which allows to distinguish two prevalent planning types of unordered houses with the typical scheme of small and medium area. The main planning mode of the first of them lies in placing of the inner court in south-east or south-west part of a house with covered rooms arranged in the form of "L" around the inner court. In the second type, covered rooms are placed in the form of "П" around the inner court located in the eastern, southern, or western part of the house. In volumetric and planning terms the Olbian houses can be divided into four types: one-stored houses, one-stored with a basement, one-stored with a foundation (a-store-and-a-half buildings), and two-stored with a basement (or cellar). Also, there are reasons to suggest that a-store-and-a-half buildings consisting of a foundation and one land-based store formed a separate volumetric and spatial type of Olbian houses.

С.Б. Буйських

ХОРА ОЛЬВИЙСЬКОГО ПОЛІСА (до історії наукової розробки проблеми)

Розглянуто проблему наукової ідентифікації у вітчизняній історіографії середини ХХ ст. території Нижнього Побужжя, передусім пов'язаної з ім'ям Л.М. Славина, його учнів та колег, як античної землеробської хори Ольвійського поліса.

«Одним з найсуттєвіших елементів Ольвійської держави, однією з найважливіших основ її економіки, політичного життя і оборони була хора — сільськогосподарська округа, яка скла-

© С.Б. БУЙСЬКИХ, 2007

далася з кількох сотень поселень». Так стисло, але змістовно визначив Л.М. Славін наріжне значення хори для історії Ольвійського поліса в своєму своєрідному науковому заповіті — відомій статті «Стародавня Ольвія: стан і зав-

дання її дослідження» (Славін 1972, с. 69), що вийшла друком через рік після його смерті.

Проблеми визначення територіальних меж і основних хронологічних етапів існування сільської округи Ольвії, її організації, статусу, етносоціального складу населення, провідних рис матеріальної та духовної культури хори, важливих питань політико-економічного розвитку та характеру взаємовідносин із оточуючими племенами — постійно перебували в центрі наукових інтересів ученого.

Л.М. Славін є автором понад 20 предметних статей, доповідей, заміток і публікацій, присвячених проблематиці ольвійської хори (Буйських 1997, с. 15 сл.). Саме Л.М. Славін уперше в історії вивчення Ольвії розробив і втілював у життя (початок 40-х — кінець 50-х — початок 60-х рр. XX ст.) спеціальну цільову програму багаторічних планомірних досліджень сільських поселень, городищ та некрополів Нижнього Побужжя античного часу шляхом інтенсифікації розвідувальних робіт і розкопок на теренах ольвійського оточення та швидкого введення матеріалів цих досліджень у широкий науковий обіг (Славін 1943, с. 78; 1953, с. 133 сл.; 1955, с. 127 сл.; 1958, с. 10 сл.; 1960, с. 54—58).

Здійснений за відносно короткий проміжок часу цикл археологічних досліджень пам'яток хори всіх хронологічних періодів — від архаїки до перших століть н. е. включно — під керівництвом та за особистою участю Л.М. Славина значною мірою ліквідував диспропорцію у вивченні самої Ольвії та її аграрної території, а також створив надійне підґрунтя для подальшого, більш масштабного і поглибленого, етапу досліджень сільської округи Ольвії, реалізованого в останній третині XX ст. (Крыжицкий, Буйских, Бураков, Отрешко 1989, с. 6—7).

Водночас у сучасній науці поширена думка, що майже до кінця 1970-х — початку 1980-х рр. у працях з історії Ольвії поселення її сільської округи згадувалися лише побіжно як щось абстрактне. Вважається, що у концептуальних побудовах 1940—1960-х — початку 1970-х рр. вони відігравали суто допоміжну роль, а питання щодо існування ольвійської хори як такої у теоретичному розумінні в той час навіть не порушувалося (див. наприклад: Марченко 1980, с. 132; Рубан 1985, с. 26—27; Крыжицкий, Буйских, Бураков, Отрешко 1989, с. 8). Проте, не переоцінюючи наукового доробку наших славних попередників і повністю усвідомлюючи жорстко заідеологізований характер радянської історичної науки середини XX ст., що змушувало дослідників Ольвії та її хори робити невинуваті (а часом і просто спотворені) етнокультурні та історичні реконструкції, все ж зазначимо таке.

Перше. Завдяки одержаним у другій половині

1940-х — початку 1950-х рр. новим важливим археологічним матеріалам із хронології, стратиграфії, топографії, домобудівництва, господарчого життя й культури нижньобузьких поселень та встановленню всебічних зв'язків із Ольвією стало можливим уже тоді перейти від праць суто публікаційного характеру до реального створення перших в історіографії узагальнювальних досліджень монографічного характеру, темою яких стали пам'ятки ольвійської сільської округи (Штительман 1952; Доманский 1955).

Друге. Сам термін «хора» в значенні «сільськогосподарська територія поліса» було вперше співвіднесено в науковій літературі з аграрною територією Ольвійської держави у ці ж 1950-ті рр. (Блаватский 1953, с. 51—54; Доманский 1955, с. 12—13; Шафранская 1956, с. 41, 48; Славін 1958а, с. 149; 1959, с. 83).

Третє. Дотепер у наукових оглядах з історії досліджень сільської округи Ольвії період початку 40-х — кінця 60-х — початку 70-х рр. XX ст. оцінювався лише з археологічної точки зору як час помітної (порівняно з попередніми етапами вивчення Ольвії) активізації експедиційних досліджень, вивчення і картографування пам'яток та перших планомірних розкопок низки поселень Нижнього Побужжя (Крыжицкий, Буйских, Бураков, Отрешко 1989, с. 7; Крыжицкий, Буйских, Бураков 1990, с. 4, 6). На жаль, узагальнення і критичний розгляд наукових розробок проблем історичного розвитку грецької колоніальної хори у Нижньому Побужжі, що здійснювалися в історіографії зазначеного періоду, практично залишалися поза увагою сучасних дослідників. Зважаючи на це, спробуємо зробити перший ретроспективний аналіз вітчизняної історіографії середини XX ст. щодо ідентифікації у ній прилеглої до Ольвії території як античної землеробської хори.

У 1985 р. у статті, присвяченій проблемам історичного розвитку ольвійської хори в IV—III ст. до н. е., В.В. Рубан слушно констатував, що «в теперішній час абсолютно очевидно, що написання історії Ольвійського поліса без урахування його аграрної території просто немислиме» (Рубан 1985, с. 26). Але понад 40 (!) років до нього саме на цьому наголошував Л.М. Славін: «Повністю усвідомивши, що без вивчення сучасних Ольвії стародавніх городищ і могильників низових районів Буго-Дніпровського басейна не може бути і мови про повне і всестороннє вивчення і правильне розуміння історії і культури Ольвії, археологи практично взяли за розвідкову і розкопну роботу в Побужжі і Подніпров'ї» (Славін 1943, с. 78).

Широке розгортання цих досліджень у повоєнний час дало змогу нагромадити значний матеріал, що характеризував цілу низку суттєвих сторін історії та культури Нижнього Побужжя за античної доби. Першою працею, у якій

було узагальнено цей принципово новий для Ольвії комплекс археологічних джерел, стала дисертаційна робота Ф.М. Штительман (науковим керівником якої був Л.М. Славін) і пов'язаний з нею цикл окремих публікацій (Штительман 1952; 1953; 1954; 1956).

Згідно з авторською концепцією, у VII—VI ст. до н. е. греки заснували свої торгові факторії у кількох пунктах узбережжя Бузького лиману в місцевих поселеннях, що там існували, або поблизу них. Найбільшою серед цих місць була Ольвія, яка незабаром після свого заснування на початку VI ст. до н. е. стала найзначнішим економічним, політичним та культурним центром Північно-Західного Причорномор'я. Сільських поселень пізньоархаїчного — ранньокласичного часу навколо Ольвії було небагато. Їх кількість значно зросла на початку IV ст. до н. е., а в IV—III ст. до н. е. фіксується суцільна заселеність узбережжя Бузького лиману. Більша частина поселень припинила своє існування в II ст. до н. е., деякі з них функціонували і в перші сторіччя н. е.

На наш погляд, одним із найвагоміших висновків Ф.М. Штительман була її думка про те, що найближчі до Ольвії поселення створювали її *сільськогосподарську округу* і становили з нею одне ціле як в економічному, так і в політичному відношенні (Штительман 1953, с. 47; 1954, с. 105; 1956, с. 271; 1958, с. 141). Виникнення організованої хори Ольвійської держави дослідниця віднесла до пізньокласичного — ранньо-елліністичного часу. Щодо причин появи спеціальної аграрної території поліса вона зазначала: «Щоби налагодити безперебійне постачання населення міста, що розросталося, продуктами, в першу чергу хлібом, і не залежати від випадковостей ринку, Ольвія в IV—III ст. до н. е., по-дібно Херсонесу, Танаїсу та іншим античним центрам, повинна була потурбуватися про створення навколо міста своєї сільськогосподарської округи» (Штительман 1952, с. 18; 1954, с. 105; 1956, с. 270), до якої, на думку дослідниці, входили такі відомі поселення, як Широка Балка, Закисова Балка, Волоська коса, біля с. Прибузьке (Чортувате), с. Кателіне тощо.

За Ф.М. Штительман, сільську округу населяли переважно «каліпіді — елліно-скіфи — мікс-елліни» (Штительман 1952, с. 21; 1954, с. 10). Характерною особливістю культури і побуту населення Нижнього Побужжя вона вважала поєднання традицій місцевого населення й грецьких колоністів (Штительман 1956, с. 263), злиття двох елементів — скіфського і грецького (Штительман 1952, с. 21; 1956, с. 271).

Із такою етнокультурною оцінкою поселень Нижнього Побужжя не погодився Я.В. Доманський. У статті, написаній за матеріалами власної дисертаційної роботи (Доманський 1955), він зазначив: «Не можна всі поселення пов'язувати лише з калліпідами, як це робить Ф.М. Штитель-

ман. Навколо Ольвії розташовувалися поселення і греків, і скіфів» (Доманський 1961, с. 34). За Я.В. Доманським, одна група сільських поселень Нижнього Побужжя характеризувалася рисами грецького походження, що простежувалися в типі жител, техніці домобудівництва, предметах побуту, влаштуванні виробничих споруд, загальному вигляді поселень (Доманський 1961, с. 31). Інша ж група мала суто скіфські риси, що також засвідчують типи жител, техніка домобудівництва, предмети побуту та ін. (Доманський 1961, с. 32). Провідною галуззю господарства обох груп було землеробство, але перші належали ольвіо-політам, а другі — лише місцевому населенню (Доманський 1961, с. 33).

Схема розвитку регіону в колонізаційний час і процес формування ольвійської хори за Я.В. Доманським виглядали так. У VII—VI ст. до н. е. на лівобережжі Бузького лиману, о-ві Березань та узбережжі Березанського лиману виникли поселення місцевого населення (Доманський 1955, с. 10; 1961, с. 29—30). Наприкінці VII ст. до н. е. було засновано грецьке поселення на о-ві Березань, яке близько середини VI ст. до н. е. занепало внаслідок виникнення і становлення на цей час Ольвії (Доманський 1961, с. 38). Одразу після заснування Ольвії греки розпочали широке освоєння прилеглих до міста територій.

Наприкінці VI—V ст. до н. е. виникають нові землеробські поселення північніше й південніше від Ольвії¹, зокрема Чортувате, Дідова Хата, Закисова Балка, Петухівка-1, засновані ольвіо-політами (Доманський 1961, с. 42). Із виникненням цих поселень і завершенням процесу розселення, на думку вченого, «територія на північ і південь від Ольвії стала хорою ольвійського поліса» (Доманський 1955, с. 12; 1961, с. 42). Він вважав, що поселення калліпідів також увійшли до складу ольвійської хори. На думку Я.В. Доманського, територіально хора займала правий берег Бузького і правий берег Дніпровського лиманів. Лівобережжя Бузького лиману до складу хори не входило, можливо, за винятком його південної частини, де, згідно з Геродотом (Herod. IV, 53), розташовувалося засноване ольвіо-політами святилище Деметри. Найпівнічнішим поселенням хори, заснованим Ольвією, було поселення біля хутора Дідова Хата, найпівденнішим — неподалік хутора Петухове. В районі цих поселень проходив кордон ольвійської сільськогосподарської території. До складу хори Ольвії, як наголошував Я.В. Доманський, входило і поселення на о-ві Березань (Доманський 1961, с. 43).

Погляди Я.В. Доманського, в свою чергу, були заперечені Н.М. Погребовою, яка вважала приольвійські поселення класичного та

¹ Спочатку дослідник датував початок цього процесу V—IV ст. до н. е. (Доманський 1955, с. 12).

елліністичного часу «місцевими поселеннями ранньоскіфської доби» або «ранньоскіфськими землеробськими поселеннями» (Погребова 1958, с. 242). «Всупереч Я.В. Доманському, — зазначала вона, — який вважає (...) поселення у Закисовій балки і більшість інших поселень V—IV ст. до н. е. ольвійською хорою, мені видається більш переконливою думка Ф.М. Штігельман, яка довела (...) їх належність калліпідам» (Погребова 1958, с. 242, прим. 37).

Слід зазначити, що переважна більшість дослідників 1940—1960-х і навіть початку 1970-х рр., насамперед скіфологів, дотримувались аналогічних поглядів (див., наприклад: Артамонов 1949, с. 149—153; 1974, с. 115 сл.; Каллистов 1952, с. 82; Граков 1954, с. 18, 27; 1971, с. 61; Граков, Мелюкова 1954, с. 73; Елагина 1953, с. 9, 11; 1958, с. 50—51). Зокрема, Н.Г. Єлагіна вважала населення узбережжя Бузького лиману «туземним», що належало землеробським скіфським племенам, які, зазнавши впливу Ольвії, згодом стали називатися елліно-скіфами (Єлагіна 1953, с. 9, 11). Нижче ж Побужжя, особливо в IV—III ст. до н. е. було, на її погляд, «найбільш розвиненим землеробським районом Скіфії» (Єлагіна 1958, с. 51). Згідно з М.І. Артамоновим, «в околицях Ольвії рано виник сільськогосподарський округ, населення якого у Геродота назване калліпідами, а пізніше, в декреті на честь Протогена, іменується мікселлінами» (Артамонов 1974, с. 115). Головну ж роль у забезпеченні Ольвії хлібом, на його думку, відігравали не вони, а скіфи-орачі, які жили на північ від Ольвії — у Середньому Побужжі (Артамонов 1949, с. 150).

Цікаво, що Б.М. Граков, який беззастережно називав саму Ольвію грецьким містом (Граков 1947, с. 84) і полемізував з тими дослідниками, які називали його «греко-скіфським» (Жебелев 1933, с. 361—362; Капошина 1941, с. 161 сл.), у той самий час сільські поселення навколо Ольвії грецькою хорою не вважав, а характеризував їх як скіфські або калліпідські (Граков 1954, с. 27; 1971, с. 61; Граков, Мелюкова 1954, с. 73).

У ранніх працях Л.М. Славина про античну хору в Нижньому Побужжі також не йшлося. Як і згадані дослідники, він вважав, що поселення «ольвійського оточення», або «ольвійської периферії», належали переважно місцевому скіфському (каліпідському) населенню (Славин 1938, с. 9; 1951, с. 62; 1952, с. 55). Згодом у статті, присвяченій ольвійсько-скіфським взаєминам, він дійшов висновку, що греки оселялися не лише в самій Ольвії, а й у сільських поселеннях та городищах Нижнього Побужжя, що забезпечувало Ольвії її провідне становище в регіоні (Славин 1954, с. 180). У зазначеній праці Л.М. Славин висловив дуже важливу для подальшого розвитку уявлень про організацію ольвійської сільськогосподарської території думку про те, що «Оль-

вія повинна була в якихось певних формах контролювати прилегле до неї узбережжя Бузького лиману, інакше не мало б ніякого змісту законодавство, яке регулювало в'їзд та виїзд з Ольвії, ввіз та вивіз товарів, карбування золота й срібла та ін. (...)» Всі ці закони не були фікцією; значить, їх реальність мала бути обумовлена певними законами по охороні й контролю як приольвійської, так і більш-менш віддаленої від неї берегової смуги» (Славин 1954, с. 180).

Погляди вченого дедалі еволюціонували, поступово звільняючись від ідеологічного флеру, оскільки нові конкретні матеріали розкопок суперечили прийнятій тоді в науці схемі. Так, стверджуючи, що співвідношення між грецьким і варварським елементами населення ольвійської округи змінювалося залежно від більшої чи меншої віддаленості нижньобузьких поселень від самої Ольвії, Л.М. Славин одночасно був змушений визнати, що істотної різниці в загальних рисах найближчих та віддалених поселень регіону не простежується (Славин 1954, с. 172, 180).

Термін «хора» відносно ольвійської сільськогосподарської території Л.М. Славин уперше застосував у 1958 р. Аналізуючи матеріали розкопок поселення IV—III ст. до н. е. біля Чортуватої балки, він дійшов дуже важливого висновку, що «це поселення є одним з пунктів сільськогосподарської округи Ольвії, її хори, яке, можливо, входило до складу Ольвійської держави, а його населення жило спільними з жителями Ольвії економічними, політичними і культурними інтересами» (Славин 1958а, с. 149).

У праці, опублікованій наступного року, вчений запропонував загальний нарис процесу формування та історії хори догетського часу. За Л.М. Славиним, після заснування Ольвії на початку VI ст. до н. е. переселенці з різних районів Північного Причорномор'я, яких приваблювали вигоди сусідства з великим ремісничим і торговим містом, почали оселятися на узбережжях Бузького, Березанського і Дніпровського лиманів. У результаті тут розширилися старі «місцеві» поселення та було засновано нові. Спочатку в них проживало «місцеве корінне населення» (тобто скіфи), але туди поступово проникали і греки, частина з яких була «дрібними сільськими хазяями, частина — наглядачами господарств великих землевласників, які постійно проживали в Ольвії. Так поступово в VI—V ст. до н. е. склалося ядро ольвійської хори, яка постачала місту хліб, м'ясні та молочні продукти, рибу, вовну та інші продовольства та сировину» (Славин 1959, с. 83).

Л.М. Славин підкреслював, що «доля ольвійської хори тісно перепліталася з долею самої Ольвії» (там само 1959). Так, за доби процвітання поліса — в V—III ст. до н. е. територія хори значно розширилася, збільшилася і кількість її населення. Глибока криза держави в II—I ст. до

н. е. тяжко відбилася і на її хорі, де більшість поселень у той час припинила своє існування. Поселення хори входили до складу Ольвійської держави і, на думку вченого, користувалися певними правами і пільгами. Опорою держави на хорі він вважав найзаможніші верстви сільського населення. Хора Ольвії, за Л.М. Славіним, мала якимось чином позначену прикордонну лінію, в межах якої діяли ольвійські закони, зокрема про вивіз та ввіз товарів, обмін іноземних грошей на полісні та ін. (Славін 1959, с. 83).

У 1959 р. з'явилася стаття Л.М. Славіна², в якій він, за словами Ю.Г. Виноградова, «вперше застосувавши комплексну методику розробки джерел» виділив п'ять головних періодів ольвійської історії (Виноградов 1989, с. 22). У межах зазначених періодів історія самої Ольвії і її сільської округи розглядалась у нерозривному взаємозв'язку. Так, для першого періоду (середина VII — кінець VI ст. до н. е.) вчений зауважив, що заснування поселення на о-ві Березань, а згодом — Ольвії, відіграло важливу роль у подальшому освоєнні греками узбережжя лиманів Буга і Дніпра та створенні структури аграрних поселень регіону (Славін 1959а, с. 93). У другому періоді (початок V — кінець III ст. до н. е.) відбулося «широке заселення ольвійської хори і прилеглих до неї районів як греками, так і скіфами» (Славін 1959а, с. 95). Відносини з хорою мали не лише економічне, але й політичне підґрунтя. У той час — період розквіту Ольвійської держави, за Л.М. Славіним, спостерігалося зростання значення сільського господарства в економіці Ольвії, унаслідок чого їй довелося «розширювати землеробство і скотарство в області ольвійської хори» (Славін 1959а, с. 98). Він зазначав, що за весь час існування Ольвії на її хорі не було стільки поселень, скільки існувало в період її розквіту (Славін 1959а). Картина змінилася в третьому періоді (початок II ст. до н. е. — початок I ст. н. е.), коли «численні поселення, як ті, що складали хору Ольвії (її сільськогосподарської округи), так і ті, що належали племенам більш віддаленої периферії, у переважній масі занепадають» (Славін 1959а, с. 101). Слід зауважити, що тут Л.М. Славін чітко розмежував суто ольвійську (античну) хору й місцеві поселення, що розташовувалися поза її кордонами.

Для четвертого періоду (початок I — середина III ст. н. е.) Л.М. Славін відзначив відчутне піднесення міста і хори, виникнення багатьох нових поселень, а також значний розвиток землеробства і скотарства (Славін 1959а, с. 103). Протягом останнього, п'ятого, періоду (середина III — кінець IV ст. н. е.) спостерігався поступовий занепад хори і згодом — повне припинен-

ня її існування разом із Ольвією (Славін 1959а, с. 106).

Питання можливості існування у Ольвії своєї аграрної території цікавили в той час й інших дослідників. Так, В.Ф. Гайдукевич вважав, що частина ольвіополітів володіла земельними ділянками або угіддями безпосередньо на околицях міста (Гайдукевич 1955, с. 35). На сільських же поселеннях Нижнього Побужжя проживало скіфське і змішане греко-скіфське населення, яке займалося вирощуванням хліба для його збуту в Ольвію. «Деякі з цих поселень, — писав він, — виникли вже в VI ст. до н. е., інші дещо пізніше, але особливо інтенсивно протікало життя в ольвійській землеробській окрузі протягом IV—III ст. до н. е.» (Гайдукевич 1955, с. 36).

У праці Н.В. Шафранської того самого часу наголошувалося, що береги Бузького лиману в античну епоху були густо заселені і, незважаючи на ще недостатню вивченість усіх поселень регіону, цілком очевидно є їх сільськогосподарська спрямованість і тісний зв'язок із Ольвією (Шафранская 1956, с. 40—41). Розглядаючи різні погляди щодо характеру цих зв'язків, дослідниця писала: «Одні вважали майже всі ці поселення скіфськими і такими, що не входили до Ольвійської хори, інші відносять такі поселення, як біля Широкої та Закисової балок, до Ольвійської хори, наголошуючи на характерних для них елементах грецької культури і зараховуючи їх до грецьких або греко-скіфських» (Шафранская 1956, с. 41). Сама ж дослідниця вважала «вельми переконливим» ототожнення мешканців численних поселень Бузького лиману класичного часу з калліпідами (Шафранская 1956, с. 41). В елліністичний же час, на її думку, «склад населення ольвійської хори (...) був значно складніше і в етнічному, і в соціальному відношенні (...) Тут жили, очевидно, і скіфи (каллі-піди, алазони), і греки, і мікселліни» (Шафранская 1956, с. 48).

Поселенням Нижнього Побужжя у своїй праці з питань грецької колонізації регіону присвятила великий розділ і С.І. Капошина (Капошина 1956, с. 239—254). Критикуючи Л.М. Славіна, який в одній зі своїх ранніх публікацій визначив більшість нижньобузьких поселень як скіфські (Славін 1953, с. 133 сл.), дослідниця натомість вважала, що серед зазначених пам'яток «немає жодної, яка б мала суто скіфський вигляд» (Капошина 1956, с. 254). Поселень VI ст. до н. е., що виникли одночасно з Ольвією або трохи пізніше на приольвійських узбережжях, на її думку, було небагато, але вони мали «еллінізований» характер (Капошина 1956, с. 252). Появу аграрних поселень, що виникли в V ст. до н. е., а згодом численних поселень IV—III ст. до н. е., було зумовлено другою хвилею грецької колонізації, що охопила обширну територію Нижнього Побужжя. Ці поселення «вже перебу-

² Докладніше див. статтю А.С. Русяєвої у поточному номері журналу.

вали під безпосереднім впливом Ольвії і були, можливо певною мірою, відбрунькуваннями Ольвії» (Капошина 1956, с. 253). Пізніше дослідниця назвала цей процес, що охопив береги лиманів навколо Ольвії, «внутрішньою колонізацією» (Капошина 1959, с. 274).

Окрім археологічних матеріалів, для встановлення факту існування в Ольвійського поліса власної аграрної зони в історіографії 1940—1950-х рр. залучалися також літературні й епіграфічні джерела. Серед них велике значення мав знайдений в Ольвії у 1935 р. фрагмент почесного декрету кінця III — початку II ст. до н. е. (НО № 34). Згідно з інтерпретацією його першого публікатора (Коцевалов 1940, с. 259—263), в околицях Ольвії існувало «Пастуше село»³, де, ймовірно, мешкали мікселліни (елліно-скіфи), які мали з ольвіополітами спільний орган влади (Коцевалов 1940, с. 263; Славін 1954, с. 178).

В.Д. Блаватський, оцінюючи значення цього документа, наголошував, що він, без сумніву, засвідчує, що Ольвія мала у своєму розпорядженні власну сільськогосподарську територію (Блаватський 1953, с. 51). Він також вважав, що до хори Ольвії, очевидно, входила й область Гілеї, куди, згідно з декретом, на честь Нікерата (IOSPE, II № 34), на релігійні свята переправлялися ольвійські громадяни. Проте загалом розміри хори були невеликими (Блаватський 1953, с. 51, 54; 1958, с. 10), оскільки, на думку вченого, землеробство відігравало в господарстві Ольвії не головну роль: хліб, що надходив до Ольвії, переважно збирався на землях, що належали місцевому населенню Придніпров'я і Побужжя (Блаватський 1953, с. 54). При цьому він вважав, що «в елліно-скіфах Геродота важко вбачати змішане греко-скіфське населення, оскільки тоді треба припустити масове переселення еллінів на обширну територію Нижнього Бугу в VI ст. до н. е.» (Блаватський 1954, с. 43, прим. 3), що, на його погляд, було малоімовірним.

Зважаючи на це, до суто ольвійської полісної хори В.Д. Блаватський відносив лише найближчі до міста поселення, такі як Широка та Закисова балки. Оперуючи відомостями, що містяться в декреті на честь Протогена (IOSPE, II № 32), він вважав, що «по сусідству з ольвійською хорою» мешкали прикордонні мікселліни (Блаватський 1953, с. 53), а за ними розташовувалися інші поселення узбережжя Дніпро-Бузького регіону, які «в догетський час здебільшого не входили до ольвійської хори» (Блаватський 1953, с. 54; 1959, с. 20). В іншій праці, в спеціальному розділі «Ольвія та її хора», В.Д. Блаватський знову наголосив, що аграрний район Ольвії був невеликим і включав «землеробські

поселення, що примикали до міста і входили в ольвійську хору» (Блаватський 1961, с. 181). Ще далі відносно розмірів ольвійської сільськогосподарської округи пішов С.О. Жебелєв, який взагалі вважав, що «володіння Ольвії, напевно, обмежувалися територією, що займало саме місто» (Жебелєв 1953, с. 264).

Проте, проаналізувавши згадану епіграфічну пам'ятку, Т.М. Кніпович та О.І. Леві зауважили, що цей напис цікавий саме тим, «що в ньому згадується назва одного з селищ ольвійської хори» (НО 1968, с. 40). Слід згадати й зафіксовану в історіографії спробу відшукати на основі епіграфічних джерел навіть політико-географічну назву аграрних володінь Ольвії. Ще в 1933 р. С.І. Капошина висловила думку, що під «Борисфеном», згадуваним у декреті на честь Каноба (IOSPE, II № 24), слід розуміти «не тільки місто, а й весь прилеглий район» (Капошина 1933, с. 390—391). Пізніше А.С. Коцевалов у 1959 р. доводив, що «Борисфен» у цьому написі — це назва всієї території, що оточувала Ольвію та простягалася навіть на лівобережжя Дніпра (Карышковский 1959, с. 78).

Виразнішу позицію з цього питання зайняла І.С. Свенцицька. У статті, присвяченій з'ясуванню проблеми «протяжності Ольвійської держави за межі власне міста Ольвії» (Свенцицька 1967, с. 266), дослідниця зазначила, що під «Борисфеном» згадуваного декрету слід розуміти всю ольвійську хору⁴, «що була підвладна Ольвійському полісу», і поселення якої перебували під економічним контролем Ольвії (Свенцицька 1967, с. 264). І.С. Свенцицька наголосила, що важко судити про те, в яких формах здійснювалася залежність поселень ольвійської хори від Ольвії. У післягетський час, на думку дослідниці, прилегли до Ольвії поселення могли мати статус демів Ольвії, а термін *πανδημος*, відомий із багатьох ольвійських написів II—III ст. н. е. (IOSPE, II, № 40, 42—44, 46), можливо, використовувався для офіційного позначення усієї сукупності громадян Ольвійського поліса, враховуючи мешканців і міста, і хори (Свенцицька 1967, с. 265—266).

Близьку до І.С. Свенцицької думку щодо тлумачення назви «Борисфен», але на основі повідомлень Геродота (Herod. IV, 18, 53, 78—79), було висловлено Д.І. Нудельман. Вона вважала, що «говорячи про Борисфен (Ольвію), поліс борисфенітів, емпорій борисфенітів, Геродот мав на увазі не конкретно місто Ольвію, що існувало ізольовано на варварській території, а цілу систему грецьких поселень, що займали досить обширний район» (Нудельман 1969, с. 58—59)⁵. І.С. Свенцицька (Свенцицька

³ За останніми даними, воно могло розташовуватися в районі Аджигольської балки, на південний захід від Ольвії (див.: Буйських 2005, с. 180).

⁴ Цієї думки не поділяв П.О. Каришковський (1967, с. 78 сл., 88 сл.).

⁵ Щоправда, в іншій праці дослідниця припустила, що хора Ольвії була невеликою (Нудельман 1968, с. 63).

1967, с. 265) і Д.І. Нудельман (Нудельман 1969, с. 60) вважали, що частину населення хори могли складати мікселліни, які згадуються в декреті на честь Протогена (IOSPE, II № 32).

Проте основним підґрунтям для вирішення питань відносно сільської округи Ольвії залишалися археологічні джерела. Наприкінці 1950-х — на початку 1960-х рр. було нагромаджено значний матеріал, на основі якого в літературі було охарактеризовано різні сторони соціально-економічного і культурного життя хори, вироблено певні уявлення про її етнічний склад, висунуто припущення про політичну підпорядкованість хори полісній владі, зроблено спроби окреслити її кордони і пов'язати історію міста і хори як єдиного організму на різних хронологічних етапах існування Ольвії тощо. Втім тогочасна література характеризувалася надлишком різноманітних емпіричних реконструкцій і браком аналітичних досліджень, що, найімовірніше, можна пояснити відсутністю чіткості в постановці самого питання щодо існування ольвійської полісної хори.

Наприкінці 1950-х рр. з'явилася стаття В.Д. Блаватського, в якій він намагався зіставити дослідження аграрних територій різних центрів Північного Причорномор'я на основі різних підходів до розв'язання цієї проблеми (Блаватський 1958). На думку вченого, там, де дослідники підходили до вивчення античних держав як сукупності двох невід'ємних частин — міста та його сільськогосподарської території — полісної хори, що була власністю громадянської общини, там (Херсонес, Боспор) результати досліджень були більш якісними і глибокими. За В.Д. Блаватським, щодо ольвійського регіону це не було повністю усвідомлено через те, що дослідники Нижнього Побужжя розуміли свою задачу виключно як вивчення «ольвійської периферії» і головну увагу приділяли розвідкам і розкопкам окремих населених пунктів. «Був встановлений час існування численних поселень; у ряді випадків розкрито досить великі площі з житловими та господарчими будівлями. Ці матеріали вельми збагатили наші уявлення щодо економічного життя Нижнього Побужжя за античної доби. Втім прямої відповіді на питання, що нас цікавить, ці роботи не дали. Адже всі поселення в досліджуваному районі розглядалися як «Ольвійська периферія». Питання ж про те, які з цих поселень входять до складу полісної хори, а які лежать за її межами, не було поставлене» (Блаватський 1958, с. 10).

На наш погляд, думка В.Д. Блаватського була занадто категоричною і, як показує вищенаведений огляд ольвійської історіографії, не в усьому справедливою, але де в чому вчений мав рацію. Нагромаджений матеріал і досвід наукової розробки проблеми в літературі давали змогу зробити якісний прорив в уявленнях про ольвійсь-

ку хору, що склалися на рубежі 50—60-х рр. ХХ ст. Натомість поширена в радянській історіографії теорія так званої торгової колонізації та її двобічного характеру (Йессен 1947) унеможливила об'єктивний пошук справжніх причин появи сільських поселень Нижнього Побужжя. Крім того, їх етнокультурна оцінка та хронологічні межі існування потребували серйозного коригування, а органічний взаємозв'язок понять «поліс» і «хора», а також виникнення в Нижньому Побужжі системи «поліс—хора» вимагали більш глибокої розробки і конкретного наповнення матеріалами регіону з урахуванням усієї його специфіки.

Багато з окреслених проблем було розв'язано в новаторських і дуже змістовних працях учня Л.М. Славіна — В.В. Лапіна. Талановитий дослідник аргументовано відкинув теорію двобічного характеру колонізації (Лапін 1966, с. 234), довів відсутність у Північному Причорномор'ї, зокрема Нижньому Побужжі, осілого місцевого населення до початку колонізації (Лапін 1962, с. 29—30; Лапін 1966, с. 52—54, 234) та заперечив саму можливість так званої поступової трансформації місцевих поселень в апоїкії, населення яких було етнічно однорідним, тобто грецьким, принаймні в початковий період (Лапін 1963, с. 14). Заселення греками Північного Причорномор'я, за переконанням ученого, було не поступовим, повільним просочуванням в аборигенне середовище, а більш-менш одночасним процесом (Лапін 1963, с. 14; 1966, с. 183). На початку — в середині 1960-х рр. В.В. Лапін дійшов важливого висновку, що грецька колонізація на наших теренах носила не торговий, а землеробський характер, тому міста вже на ранньому етапі колонізації не були поодинокими й ізольованими поселеннями греків (Лапін 1963, с. 14). На думку вченого, «одночасно з їх виникненням засновувалися поселення хори. Саме ці поселення і були основним продуктом і головним змістом іманентного колонізаційного процесу. Міста й хори характеризувалися єдністю економічного і соціального життя» (Лапін 1963, с. 14; 1966, с. 183, 235). Зважаючи на це, під поняттям «Ольвійський поліс» В.В. Лапін розумів «всю сукупність об'єднаних економічно і культурно грецьких поселень, відповідним політичним центром якої на певному етапі стало місто Ольвія» (Лапін 1963, с. 9; 1966, с. 146).

Слід зазначити, що головні висновки В.В. Лапіна, спочатку бурхливо заперечені, згодом були беззаперечно прийняті в науці (Яйленко 1982, с. 33—34). Ґрунтуючись на результатах своїх досліджень колонізаційного процесу в Нижньому Побужжі, В.В. Лапін присвятив хорі Ольвії окрему працю (Лапін 1971, с. 306—311). Тут наголошувалося, що тісний зв'язок історії хори з історією самого міста може бути пояснено їх взаємозалежністю і взаємодією (Лапін 1971,

с. 311). За його переконанням, для самого початку колонізації нижньобузького регіону говорити про хору Ольвії як таку немає підстав, тому що держава перебувала в процесі становлення, і певний час тут домінувала Березань. Сільські поселення на прилеглій до Ольвії і Березані території уже існували, але на той час вони були політично між собою не пов'язаними, оскільки становлять продукт стихійного міграційного процесу (Лапін 1971, с. 306).

На думку В.В. Лапіна, ольвійська полісна хора формувалася протягом усього VI ст. до н. е., а завершився цей процес у V ст. до н. е., коли поліс існував уже як повністю оформлене і завершене (політично й економічно) державоутворення (Лапін 1971, с. 308). Розквіт полісної хори припав на елліністичний час, наприкінці якого, як і в Ольвії, спостерігався відчутний занепад. Нове, порівняно короткочасне, відродження ольвійська хора пережила в перші століття н. е. Встановлюючи ймовірні кордони і розміри ольвійської сільськогосподарської території, В.В. Лапін визначив її площу в кілька тисяч квадратних кілометрів (Лапін 1971, с. 309).

Мабуть, найголовніше, що зробив В.В. Лапін у цій праці — він уперше в історіографії дав логічне й обґрунтоване визначення хори Ольвії як «сукупності поселень, об'єднаних спільністю території, політичних і культурних зв'язків» (Лапін 1971, с. 306). Вчений виходив із того, що поняття про хору природно впливає із уявлення про причини і характер колонізації, «із самого терміна *πόλις*, взятого не в його конкретному змісті «місто», синонімом якого є термін *ἄστυ*, а в його загальному значенні «держава», що наближається в даному випадку до *χωρά*, але не зливається з ним». З'ясовуючи зміст останнього терміна, В.В. Лапін наголошував: «Насамперед *χωρά* — це географічне й економічне поняття («країна», «земля»), тоді як *πόλις* несе в собі політичний зміст. Хора в тому значенні, в якому ми розуміємо її в даному випадку, — явище історичного порядку, що виникає на відповідному етапі розвитку грецької державності» як сільськогосподарська територія поліса (Лапін 1971, с. 306).

Важливим питанням територіальних воєлодінь Ольвійського поліса, зокрема проблемі хори, присвятив спеціальну працю інший учень Л.М. Славина — В.Л. Зуц. З огляду на те, що термін «поліс» включає крім поняття міста ще й поняття сільськогосподарської території (Блатватський 1963, с. 7—9), він виклав своє розуміння ольвійської хори як території, «що була розташована порівняно недалеко від політичного та економічного центру поліса» (Зуц 1969, с. 86). Найімовірнішим районом державної ольвійської хори (і держави загалом) учений вважав район, замкнений правобережжям Бузького і Дніпро-Бузького та лівобережжям Березансько-

го лиманів, а також Березанню, не виключаючи того, що в певні періоди її територія могла збільшуватися: на заході — до Тилігульського, а на сході — до лівобережжя Бузького лиманів. Згідно з В.Л. Зуцом, територія Ольвійського поліса догетського часу не була постійною і могла змінюватися залежно від внутрішніх і зовнішніх факторів, що визначали його розвиток (Зуц 1969, с. 85).

Водночас дослідник зазначав, що слід відрізнити «власне ольвійську хору» і більш віддалені території, що межували із зазначеним районом сільськогосподарської округи, перебували в сфері впливу Ольвійського поліса, тяжіли до нього, але до складу полісної хори не входили (Зуц 1969, с. 85—86). На підставі ретельного вивчення матеріальної і, певною мірою, духовної культури сільських поселень Нижнього Побужжя догетського часу В.Л. Зуц дійшов висновку, що переважну частину населення хори становили греки (Зуц 1969, с. 85). Структурно населені пункти, що входили до складу полісної хори, на його думку, «були ольвійськими *κῆμοι* (селами)» (Зуц 1969, с. 85).

Проблему необхідності розмежування власне хори Ольвійського поліса й територій, що були під його впливом, але не входили до нього, В.Л. Зуц розглянув в іншій статті (Зуц 1970, с. 67 сл.), а питання реконструкції соціальної структури населення хори — у праці, присвяченій громадянській общині ольвіополітів догетського часу (Зуц 1975). Вчений дійшов висновку, що «на території ольвійської хори проживало, очевидно, головним чином вільне населення, яке й було основним виробником у сільському господарстві поліса» (Зуц 1970, с. 45). Проте, на його думку, матеріали розкопок поселень ольвійської хори засвідчують значну соціальну диференціацію їх жителів. Щодо мікселлінів, згаданих у протогенівському декреті, В.Л. Зуц вважав, що «це населення утворилося з грецьких колоністів, яких ольвіополіти оселили на території свого поліса, але не дали їм громадянських прав» (Зуц 1970, с. 45). Крім того, дослідник відкидав поширений у літературі 1950—1960-х рр. погляд щодо так званого місцевого варварського компонента у складі населення хори: «Важко уявити, щоб на території грецького поліса був самостійний, незалежний від нього елемент» (Зуц 1970, с. 45). Він був також переконаний, що скіфи (каліпіді), якщо і жили в межах ольвійської хори, то «залежали від ольвіополітів» (Зуц 1970, с. 45).

Отже, наприкінці 1960-х — на початку 1970-х рр. прилеглій до Ольвії обширний район із густою сіткою античних поселень, розташований на півострові між Бузьким, Дніпровським та Березанським лиманами, був остаточно ідентифікований в літературі як «сільська округа Ольвії», тобто «хора Ольвійського поліса» і останній термін

увійшов до широкого наукового обігу (Русяєва 1968, с. 212; Нудельман 1968, с. 63; Славін 1972, с. 69; 1972а, с. 203; Вязьмитина 1972, с. 182).

Одна із пам'яток ольвійської хори — Козирське городище перших століть н. е. — вперше стала об'єктом дисертаційного дослідження А.В. Буракова (Бураков 1970), науковим керівником якого був Л.М. Славін.

Дисертація, а згодом і монографія А.В. Буракова (Бураков 1976) починалися з фрази, що, з одного боку, знаменувала кінець старих підходів до розв'язання проблеми співвідношення міста і його аграрної території у складі поліса, а з іншого — початок нового етапу досліджень хори як Ольвії, так і хори античних північнопричорноморських держав узагалі. Він писав: «Античний поліс складався з двох компонентів: економічного і політичного центру — міста і його сільськогосподарської території — хори. Тільки паралельне вивчення цих компонентів може дати реальне і конкретне уявлення про античні держави Північного Причорномор'я як про великі суспільно-політичні та економічні організми» (Бураков 1970, с. 2; 1976, с. 3).

Підсумки наукових пошуків середини ХХ ст. у питаннях ідентифікації ольвійської хори і загалом усього етапу її досліджень у 1940—1960-х рр. було підбито в 1976 р. у відомій статті Л.М. Славіна «Некоторые итоги изучения ольвийской хоры»⁶. У праці остаточно було окреслено кордони хори Ольвії, визначено її приблизну площу (50 × 80 км), наведено її детальну історичну періодизацію, висвітлено історію її досліджень, узагальнено різнобічні матеріали з економіки, матеріальної і духовної культури, складу населення тощо. Стаття підводила ризику під палкими дискусіями відносно того, що можна вважати ольвійською хорою, а що не має до неї жодного відношення. Саме в цій праці хора ольвійського поліса була названа хорою саме в розумінні, відомому нам із античних джерел.

Аналіз історіографічних джерел із питання ідентифікації античної хори в Нижньому Побужжі показав, який великий шлях пройшла наша наука у його розробці за понад чверть століття. З огляду на це найголовнішим науковим досягненням зазначеного періоду можна назвати відчутний прогрес в уявленнях дослідників. Від жорстко заідеологізованих тез про так зване корінне, тубільне населення Нижнього Побужжя до відкриття факту його відсутності в регіоні на початок колонізації і визнання масової поселенської ініціативи в VI—V ст. до н. е. не за ним, а за грецькими колоністами. Від розмитих штучних визначень місцевого гатунку — «периферія», «оточення», «район», «околиця»

тощо до загальноприйнятого наукового терміна «хора» з визнанням її складовою і невід'ємною частиною Ольвійського поліса на всіх етапах його існування. Від тверджень про несуттєву роль землеробства в економіці Ольвії, а відтак, і невеликі розміри її аграрної бази до встановлення реальних і досить значних параметрів її території, і головне, визнання аграрного характеру колонізації регіону і не випадковості появи сільських поселень незабаром після заснування урбаністичного центру поліса.

Отже, завдяки суцільному розвідувальному обстеженню Нижнього Побужжя і прилеглих територій, а також здійсненню розкопок поселень цього регіону, що належали до різних хронологічних епох, у 1940-х — 1960-х рр. у вітчизняній археологічній науці було вперше порушено питання сільськогосподарської території Ольвії, яку в результаті поступової і ретельної розробки було ідентифіковано як хору античного (Ольвійського) поліса. На жаль, на цьому етапі ольвійська хора майже не була об'єктом глибоких аналітичних зіставлень із принципами організації сільськогосподарських територій як інших держав Північного Причорномор'я, так і метрополії, а також з даними античної літературної традиції.

Відаючи належне Л.М. Славіну, Ф.М. Штігельману, Я.В. Доманському, В.Д. Блаватському, В.В. Лапіну, В.Л. Зуцу та ін. у розробці зазначеної теми в історіографії середини ХХ ст., слід визнати, що важлива проблема ідентифікації ольвійської полісної хори, на жаль, не привернула уваги широкого наукового загалу. Багато безпосередніх дослідників сільської округи Ольвії просто не замислювалися над цим питанням, не брали участі в науковій дискусії, а досліджувані пам'ятки хори без сумніви відносили до «тубільних», «місцевих», «скіфських» або, в кращому випадку, — «елліно-скіфських» (див. наприклад: Шульц 1940; Рабичкин 1951; Есипенко 1951; Рудык 1957; Синицин 1955; 1959; Ратнер 1965), що абсолютно не сприяло усвідомленню ролі та значення хори в історії Ольвійського поліса.

Задля об'єктивності слід зауважити, що у вітчизняній історичній науці 1950-х — початку 1970-х рр. теоретична розробка ключових проблем виникнення, розвитку, сутності й структури поліса ще не була на належному рівні. Як зазначав Г.А. Кошеленко, радянська історіографія, незважаючи на окремі розробки, вичерпних предметних досліджень, присвячених грецькому полісу, на той час ще не мала (Кошеленко 1979, с. 4—5; 1980, с. 4). Відсутність таких праць, імовірно, була однією із причин пасивності або непевності багатьох дослідників у розробці важливих питань становлення античного поліса (і хори, що належала йому) на

⁶ Докладніше про оцінку цієї праці Л.М. Славіна див.: Буйських 1997, с. 20 сл.

північнопричорноморських, зокрема й ольвійських, матеріалах.

Ситуація почала змінюватися на краще з середини 1970-х рр. У той час побачила світ монографія Ю.В. Андреева (Андреев 1976), присвячена ранньогрецькому полісу; вийшли книги І.Т. Круглікової (Кругликова 1975) та О.М. Щеглова (Щеглов 1976), в яких розглядалися важливі питання організації хори Боспорської держави та Херсонеса. Було також запропоновано схему становлення системи «по-ліс—хора» в зонах грецької колонізації Причорномор'я (Щеглов 1976а).

У цьому ж ряду стояли також праці А.В. Буракова (Бураков 1976) і Л.М. Славина (Славин 1976), які знаменували завершення тривалого періоду пошуків у розв'язанні проблеми ідентифікації території Нижнього Побужжя як античної землеробської хори у вітчизняній історіографії середини ХХ ст. Подальшу розробку питань щодо виникнення, становлення та історичного розвитку хори Ольвійського поліса було продовжено на новому етапі досліджень — в останній третині ХХ ст. (Крыжицкий, Буйских, Бураков, Отрешко 1989, с. 8), що потребує окремого ретельного розгляду.

Андреев Ю.В. Раннегреческий полис. — Л., 1976. — 142 с.

Артамонов М.И. Этногеография Скифии // Уч. зап. Ленинградского гос. ун-та. Сер. ист. наук. — Л., 1949. — Вып. 13. — С. 129—171.

Артамонов М.И. Киммерийцы и скифы. — Л., 1974. — 156 с.

Блаватский В.Д. Земледелие в античных государствах Северного Причерноморья. — М., 1953. — 208 с.

Блаватский В.Д. Архаический Боспор // МИА. — 1954. — № 33. — С. 7—44.

Блаватский В.Д. Об археологическом исследовании хоры // Вестник МГУ. Ист.-фил. серия. — 1958. — Вып. 4. — С. 9—14.

Блаватский В.Д. Процесс исторического развития античных государств в Северном Причерноморье // ПИСПАЭ. — М., 1959. — С. 7—39.

Блаватский В.Д. Античная археология Северного Причерноморья. — М., 1961. — 230 с.

Блаватский В.Д. Античный город // Античный город. — М., 1963. — С. 7—29.

Буйських С.Б. Л.М. Славін і дослідження хори Ольвійської держави // Археологія. — 1997. — № 4. — С. 15—23.

Буйских С.Б. Античное поселение Аджигол-1 близ Ольвии // ССПК. — Запоріжжя, 2005. — Вып. 12. — С. 164—189.

Бураков А.В. Козырское городище ольвийской хоры: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — К., 1970. — 29 с.

Бураков А.В. Козырское городище рубежа и первых столетий нашей эры. — К., 1976. — 160 с.

Виноградов Ю.Г. Политическая история Ольвийского полиса VII—I вв. до н. э. — М., 1989. — 285 с.

Вязьмитина М.И. Золотобалковский могильник. — К., 1972. — 191 с.

Гайдукевич В.Ф. История античных городов Северного Причерноморья // АГСП. — М.; Л., 1955. — С. 23—147.

Граков Б.Н. Термин Σκοθα и его производные в надписях Северного Причерноморья // КСИИМК. — 1947. — Вып. 16. — С. 79—88.

Граков Б.Н. Каменское городище на Днепре // МИА. — 1954. — № 36.

Граков Б.Н. Скифы. — М., 1971. — 169 с.

Граков Б.Н., Мелюкова А.И. Об этнических и культурных различиях в степных и лесостепных областях Европейской части СССР в скифское время // Вопросы скифо-сарматской археологии. — М., 1954. — С. 39—93.

Доманский Я.В. Нижнее Побужье в VII—V вв. до н. э. (Историко-археологическое исследование): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — Л., 1955. — 16 с.

Доманский Я.В. Из истории населения Нижнего Побужья в VII—IV вв. до н. э. // АСГЭ. — 1961. — № 2. — С. 26—44.

Елагина Н.Г. Население Нижнего Поднепровья во II в. до н. э. — IV в. н. э.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — М., 1953. — 19 с.

Елагина Н.Г. Нижнее Поднепровье в эпоху позднего Скифского царства // Вестн. МГУ. Ист.-фил. сер. — 1958. — № 4. — С. 45—58.

Есипенко А.Л. Петуховская оборонительная система (I в. до н. э. — IV в. н. э.) // КСИИМК. — 1951. — Вып. 39. — С. 19—26.

Жебелев С.А. Счастливые города // ИГАИМК — 1933. — Вып. 100. — С. 355—362.

Жебелев С.А. Северное Причерноморье. — М.-Л., 1953. — 388 с.

Зуц В.Л. Територія Ольвійської держави догетського часу // Археологія. — 1969. — 22. — С. 80—89.

Зуц В.Л. Державний лад Ольвії в VI—I ст. до н. е. // УІЖ. — 1970. — № 9. — С. 66—73.

Зуц В.Л. Громадянська община ольвіополітів догетського часу // Археологія. — 1975. — Вып. 16. — С. 37—48.

Иессен А.А. Греческая колонизация Северного Причерноморья. — Л., 1947. — 92 с.

Каллистов Д.П. Северное Причерноморье в античную эпоху. — М., 1952. — 188 с.

- Капошина С.И.* Оборонительные сооружения Ольвии как исторический источник // ИГАИМК. — 1933. — Вып. 100. — С. 374—415.
- Капошина С.И.* Скорченные погребения Ольвии и Херсонеса // СА. — 1941. — № 7. — С. 161—173.
- Капошина С.И.* Из истории греческой колонизации Нижнего Побужья // МИА. — 1956. — № 50. — С. 211—254.
- Капошина С.И.* Ранние этапы греческой колонизации Нижнего Побужья // ПИСПАЭ. — М., 1959. — С. 273—275.
- Карышковский П.О.* Заметки об Ольвии и Борисфене // ЗОАО. — 1967. — 2 (35). — С. 75—90.
- Кошеленко Г.А.* Греческий полис на эллинистическом Востоке. — М., 1979. — 294 с.
- Кошеленко Г.А.* Полис и город: к постановке проблемы // ВДИ. — 1980. — № 1. — С. 3—28.
- Кругликова И.Т.* Сельское хозяйство Боспора. — М., 1975. — 300 с.
- Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Бураков А.В., Отрешко В.М.* Сельская округа Ольвии. — К., 1989. — 240 с.
- Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Отрешко В.М.* Античные поселения Нижнего Побужья. — К., 1990. — 136 с.
- Лалин В.В.* Північне Причорномор'я напередодні античної колонізації // Археологія. — 1962. — 14. — С. 17—30.
- Лалин В.В.* Проблемы греческой колонизации Северного Причерноморья: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — Л., 1963. — 18 с.
- Лалин В.В.* Греческая колонизация Северного Причерноморья. — К., 1966. — 240 с.
- Лалин В.В.* Хора Ольвії // Археологія УРСР. — 1971. — 2. — С. 306—311.
- Марченко К.К.* Модель греческой колонизации Нижнего Побужья // ВДИ. — 1980. — № 1. — С. 131—143.
- Нудельман Д.И.* Экономика Ольвии в VI—I вв. до н. э.: Материалы 22-й науч. конф. ВГПИ. — Волгоград, 1968. — С. 62—65.
- Нудельман Д.И.* Древние поселения на прилегающей к Ольвии территории: Материалы 23-й науч. конф. ВГПИ. — Волгоград, 1969. — С. 58—60.
- Погребова Н.Н.* Позднескифские городища на Нижнем Днепре // МИА. — 1958. — № 64. — С. 103—247.
- Рабицкий Б.М.* Поселение у Широкой балки // КСИИМК. — 1951. — Вып. 40. — С. 114—124.
- Ратнер И.Д.* Послевоенные полевые археологические работы Херсонского музея // КСОГАМ за 1963 г. — 1965. — С. 35—39.
- Рубан В.В.* Проблемы исторического развития ольвийской хоры в IV—III вв. до н. э. // ВДИ. — 1985. — № 1. — С. 26—45.
- Рудык Ф.С.* Древнее поселение Викторовка-I // МАСП. — 1957. — Вып. 1. — С. 63—66.
- Русяева А.С.* Поселення Пітухівка-I біля Ольвії // Археологія. — 1968. — 21. — С. 206—213.
- Свенцицкая И.С.* К вопросу об Ольвии и Борисфене // ЗОАО. — 1967. — 2 (35). — С. 263—266.
- Синицин М.С.* Карта поселень і городищ між гирлами Дністра і Південного Бугу скіфсько-сарматського часу // НЗОП. — 1955. — 10. — С. 33—61.
- Синицин М.С.* Населення Дністро-Бузького Причорномор'я скіфсько-сарматського часу // МАПП. — 1959. — Вып. 2. — С. 13—35.
- Славин Л.М.* Ольвія. — К., 1938. — 89 с.
- Славин Л.М.* Основні підсумки вивчення Ольвії за радянський період // Наук. зап. Ін-ту історії і археології АН УРСР. — Уфа, 1943. — Вып. 1. — С. 67—99.
- Славин Л.М.* Древний город Ольвия. — К., 1951. — 94 с.
- Славин Л.М.* Наслідки археологічних досліджень Ольвійської експедиції в 1947 і 1948 рр. // АП. — 1952. — 4. — С. 48—58.
- Славин Л.М.* Основные итоги исследования Ольвии за последние годы // Докл. VI науч. конф. ИА АН УССР. — К., 1953. — С. 119—139.
- Славин Л.М.* До питання про ольвійсько-скіфські відносини // Наук. зап. КДУ. — 1954. — 13, вип. 10. — С. 165—181 (Іст. зб. — № 5).
- Славин Л.М.* Археологічні дослідження городищ, поселень та могильників ольвійського оточення у 1949—1950 рр. // АП. — 1955. — 5. — С. 127—150.
- Славин Л.М.* Основні результати та найближчі завдання розкопок Ольвії // АП. — 1958. — 7. — С. 5—15.
- Славин Л.М.* Поселення ольвійської периферії біля с. Чортуватого // Вісн. КДУ. Сер. іст. та філос. — 1958а. — № 1, вип. 2. — С. 139—149.
- Славин Л.М.* До питання про стародавнє населення ольвійського оточення в VII—I ст. до н. е. // Науковий щорічник КДУ за 1958 р. — К., 1959. — С. 83—84.
- Славин Л.М.* Периодизация исторического развития Ольвии // ПИСПАЭ. — М., 1959. — С. 86—107.
- Славин Л.М.* Основные этапы изучения Ольвии // ЗОАО. — 1960. — 1 (34). — С. 47—59.
- Славин Л.М.* Стародавня Ольвія: стан і завдання її дослідження // Вісн. АН УРСР. — 1972. — № 3. — С. 63—72.
- Славин Л.М.* Открытия Ольвийской экспедиции последних лет // Материалы XIII конф. ИА АН УРСР. — К., 1972а. — С. 199—203.
- Славин Л.М.* Некоторые итоги изучения ольвийской хоры // ХКААМ. — М., 1976. — С. 180—186.

- Шафранская Н.В. О миксэллинах // ВДИ. — 1956. — № 3. — С. 37—48.
- Штителман Ф.М. Городища, поселения и могильники Бугского лимана: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — М., 1952. — 22 с.
- Штителман Ф.М. Поселения скифского времени на побережье Бугского лимана // КСИА АН УССР. — 1953. — Вып. 2. — С. 46—47.
- Штителман Ф.М. Городища, поселения и могильники Бугского лимана VII—II вв. до н. э. // КСИА АН УССР. — 1954. — Вып. 3. — С. 102—105.
- Штителман Ф.М. Поселения античного периода на побережье Бугского лимана // МИА. — 1956. — № 50. — С. 255—272.
- Штителман Ф.М. Поселення біля Закисової балки // АП. — 1958. — 7. — С. 131—141.
- Шульц П.Н. Ямы-жилища в скифском поселении близ Николаева // КСИИМК. — 1940. — Вып. 5. — С. 71—75.
- Щеглов А.Н. Полис и хора. — Симферополь, 1976. — 175 с.
- Щеглов А.Н. Система «полис—хора» и контактные зоны в Причерноморье // Тез. докл. XIV междунар. науч. конф. «Эйрене». — Ереван, 1976а. — С. 523—525.
- Яйленко В.П. Греческая колонизация VII—III вв. до н. э. — М., 1982. — 312 с.

Одержано 29.08.2006

С.Б. Буйских

ХОРА ОЛЬВИЙСКОГО ПОЛИСА
(к истории научной разработки проблемы)

До настоящего времени в научной литературе период исследования сельской округи Ольвии начала 1940-х — конца 1960-х — начала 1970-х гг. обычно оценивался с сугубо археологической точки зрения. В статье предлагается первый ретроспективный анализ отечественной историографии середины XX ст., в первую очередь, связанной с именем Л.М. Славина, его коллег (Ф.М. Штителман, Я.В. Доманского, В.Д. Блаватского) и учеников (В.В. Лапина, В.Л. Зуца и др.), в результате научных разработок которых территория Нижнего Побужья была впервые идентифицирована как *хора* античного (Ольвийского) полиса, а также определены ее примерные размеры и намечены основные этапы развития.

S.B. Buyskykh

CHORA OF OLBIAN POLIS
(to the History of Scientific Development of the Problem)

To this day in scientific literature the period from the early 40s till the late 60s of the 20th c. of the research of Olbian rural neighbourhood has been usually assessed solely from the archaeological point of view. This article presents the first retrospective analysis of the home historiography of the mid 20th c. related chiefly with the name of L.M. Slavin and his colleagues F.M. Shtitelman, Ya.V. Domanskyj, V.D. Blavatskyj, as well as disciples V.V. Lapin, V.L. Zuts, and others. As a result of their scientific elaborations the territory of Lower Buh River region for the first time was identified as the *chora* of ancient (Olbian) polis the approximate size of which was determined and the main stages of the development traced.